

UPPLANDS FORNMINNESFÖRENING

Styrelsens berättelse över föreningens verksamhet arbetsåret 1948—1949

IN MEMORIAM.

Under förlidet arbetsår har Upplands fornminnesförening förlorat en av sina mest vördade medlemmar, i det chefredaktören Axel Johansson 31 juli 1948 avgick med döden i en ålder av nära 80 år. Axel Johansson var född i Stockholm och tillbragte där skollåren. Efter teologiska studier vid Uppsala universitet inträdde han i journalistiken och knöts 1899 till Dagens Nyheter. Efter endast ett fåtal år kom Axel Johansson att återvända till sin studentstad för att stanna där för alltid. Han inträdde 1900 som medredaktör för Upsala Nya Tidning, blev 1903 huvudredaktör och stod vid sitt fränfälle alltjämt som ledare för denna tidning. Inom densamma och inom dess utgivningskrets, främst Uppsala stad och Uppsala län, kom Axel Johansson att utföra sin livsgärning.

Genom sin fasta förankring i Uppsala kom Axel Johansson att starkt intressera sig för kulturminnesfrågorna och för den folkliga kulturminnesvården. Han var mångårig ledamot av Upplands fornminnesförening och Uplandsmuseets styrelser. Tidigt väckte han förslag om lösandet av Uplandsmuseets lokalfråga och han följde detta ärende med intresse under många år. Tyvärr skulle det dock icke bli honom förunnat att se frågan löst. 1935 kallade Upplands fornminnesförening Axel Johansson till sin hedersledamot.

Inom vården av uppländska kulturminnen kom Axel Johansson att få göra en betydelsefull insats i och med utgivandet av Upsala Nya Tidnings julnummer. Det var 1906 som det första julnumret kom. Det var ej ovanligt att tidningar utgävo en särskild julläsning för sina läsare. Mestadels innehöll dylika ett allmängods av betraktelser, poem och stämningsbilder. Ofta kunde bidragen publiceras samtidigt i ett flertal julläsningar landet runt. Axel Johansson frångick helt detta system. Han skapade i stället ett julnummer med idel originalartiklar av framstående vetenskapsmän. Innehållet kom så gott som helt att röra sig om landskapet Upplands och Uppsala

stads kulturhistoria. Vad fornminnesföreningen härtill måste vara Axel Johansson tacksam för är att han även i den dagliga tidningen öppnade spalterna för kulturhistorien. Tusentals uppsatser med uppländskt kulturhistoriskt innehåll hava förmedlats till en intresserad allmänhet genom UNT. Upplands fornminnesförening bevarar Axel Johanssons namn i vördat minne.

STYRELSE.

Fornminnesföreningens styrelse har under arbetsåret 1948—1949 utgjorts av följande personer:

Landshövding Hilding Kjellman, Uppsala, ordf.
Professor Sune Lindqvist, Uppsala, v. ordf.
Riksdagsman Gunnar Lodénius, Penningby.
Friherrinnan Wera von Essen, Vattholma.
Förste antikvarie Bengt Thordeman, Stockholm.
Verktygställare Edv. Thun, Enköping.
Bankkamrer Gunnar Rosenborg, Uppsala, skattmästare.
Landsantikvarie Nils Sundquist, Uppsala, sekreterare.
Intendent Nils Ålenius, Uppsala.
F. rektor Wilh. Mattsson, Vaddö.
Direktör Eric Wolrath, Uppsala.
Docent Nils Hörner, Uppsala.
Professor Dag Strömbäck, Uppsala.
Rektor Sven Kjersén, Vik.

Utsedda av Uppsala stad:

Redaktör Helge Gad, Uppsala.
Fil. dr Ragnar Edenman, Uppsala.

Suppleanter för de två sistnämnda:

Redaktör Stig Carlbring, Uppsala.
Chefredaktör Axel Ljungberg, Uppsala.

Verkställande utskott: Verkställande utskottet har haft följande sammansättning: Landshövding Kjellman, ordf., prof. Lindqvist, doc. Hörner, dir. Wolrath, skattmästaren och sekreteraren.

Revisorer: Föreningens revisorer hava varit bankdirektör G. A. Barre och godsägare Hugo Ruhngård med fru Jenny Lindgren och f. syssloman K. J. Sundberg som ersättare. Av Uppsala stad utsedd revisor: svetsaren O. Nordström; ersättare redaktör Torsten Rehnström.

ÅRSMÖTE OCH VARUTFLYKT.

Vårutflykten och Upplands fornminnesförenings årsmöte ägde rum söndagen 23 maj 1948. Denna gång besöktes Roslagen med Norrtälje som slutmål. Det första uppehållet gjordes i Knutby kyrka, där kyrkoherde Erik Söderlund hälsade deltagarna. Fru Ingeborg Wilcke-Lindqvist höll föredrag om kyrkans byggnadshistoria. Efter kyrkibesöket samlades man i Knutby gammalgård, som demonstrerades av kyrkovården David Berglund och intendent Ålenius. I Vang i Edsbro demonstrerade komminister Karl-Arvid Grandin ett gravfält med en skålgropsten. I Söderbykarl, där ortens hembygdsförening stod för värdskapet, demonstrerade intendent Ålenius det innehållsrika museet. Ytterligare ett uppehåll gjordes, innan man var framme i Norrtälje, nämligen vid Karls kyrkoruin. Landsantikvarie Sundquist förevisade där den gamla Karls sockens för ett antal år sedan frilagda kyrka.

I Norrtälje hölls årsmöte i Samrealskolans hörsal under ordförandeskap av landshövding Kjellman. Till föreningens hedersledamot utsågs f. borgmästare W. E. Hallin, Norrtälje, under 30 år ordförande i Roslagens fornminnes- och hembygdsförening. Föreningens förtjänstmedalj tilldelades folkskollärare Isac Lagerqvist, Skärplinge, fil. mag. Karin Alinder, Stockholm, och fornvårdare Albin Rylander, Härkeberga, för deras insatser för den uppländska kulturminnesvården. Till föreningens ordförande omvaldes landshövding Kjellman och till vice ordförande professor Lindqvist.

Efter årsmötet besågs staden med läroverksadjunkt P. M. Lijssing som ciceron. Högt uppskattad blev den kulturhistoriska orientering deltagarna fick från krönet av Södra bergen med dess storartade sikt över staden och dess omgivning. — Gemensam middag intogs slutligen på Norrtälje stadshotell.

ANSLAG OCH GÄVOR.

Fornminnesföreningen har under år 1948 allttjämt haft förmånen att erhålla ekonomiskt stöd för sin verksamhet från myndigheter, vissa institutioner och enskilda. Uppsala läns landsting har anslagit 8,000 kr., Stockholms läns landsting 3,500 och Uppsala stad 8,000 kr. Uppsala stad har dessutom anslagit ett belopp av kr. 6,000 för kopieringsarbeten av äldre fotoplåtsamlingar, tillhöriga dels Upplands fornminnesförening, dels Uppsala Universitets bibliotek. För resande i universitetsparken av några i Uppsala funna runstenar har Uppsala stad anslagit 500 kr. och Uppsala Universitet 500 kr. För arkeologisk undersökning av S. Pers kyrkoruin i Uppsala har Uppsala stad anslagit 2,000 kr.

En storslagen donation erhöU Upplands fornminnesförening 13 juni 1948, då Sydvästra Uplands hembygdsgille vid sitt 25-årsjubileum till föreningen överlämnade den ålderdomliga Kvekgården i Fröjeslunda socken. Kvekgården är en exponent för de fattiga småböndernas, »gråböndernas», förhållanden och torde härröra från 1700-talets mitt. Husen äro uppförda av knutat timmer och taken äro täckta med halm. Boningshuset utgöres av en parstuga med kök och helgdagsstuga, skilda åt av en förstuga. Vid det officiella överlämnandet av gården höU landshövding Kjellman högtidstalet, varvid han framförde fornminnesföreningens tack för gården och för de till gåvan lagda generösa donationerna, som göra det möjligt att underhålla och bevara den. Underhållsfonden uppgår till 10,000 kr. Samtidigt som gården överlämnades upplöstes Sydvästra Uplands hembygdsgille. Till minne av gårdens överlämnande och för att hedra donatorerna, som gjort bevarandet av gården möjligt, har Upplands fornminnesförening i gården uppsatt en tavla med namnen på de främsta donatorerna. Följande namn läsas: Oscar Alm-gren, Uppsala, Per Andersson, Åloppe, Alfred Kjellén, Vånsjöbro, Johan Ludvigsson, Åloppe, Axel Karlsson, Stavby, Gottfrid Lund-borg, Ryda kungsgård, Konrad Engström, Rekasta, Märta Nord-strand, St. Bärby, Jonas Nyberg, Enköping, K. A. Nyman, Kvek. På tavlan ses vidare namnen på hembygdsgillet styrande män vid överlämnandet: P. Landelius, Taxnäs, Albin Rylander, Härkeberga och Gösta Nyberg, Örsundsbro.

Uplandsmuseet har som gåva fått mottaga 5,000 kr. av fröken Bertha Åberg, vilken avled i mars 1949. För det intresse, som fröken Åberg alltid visat föreningen och för den donation, som således kommit föreningens museum till godo, hyser föreningen djup tacksamhet.

FRÅN VERKSAMHETEN.

Beträffande föreningens verksamhet inom landskapets kulturminnesvård hänvisas till vad som nedan anföres under Tjänstemännens verksamhet. Medlemsvärningen har fortsatt och ett flertal ortsombud ha svarat för distribueringen av årsboken i bygderna.

TJÄNSTEMÄNNENS VERKSAMHET.

Landsantikvarien.

Under förlidat arbetsår har landsantikvarien, som tillika tjänstgjort som sekreterare, redaktör för årsboken och tidskriften samt

expeditionsföreståndare handlagt ett stort antal ärenden, i huvudsak rörande forntiden och medeltiden. För Riksantikvarieämbetet har ett ej ringa antal yttranden rörande olika kulturminnesvårdsfrågor avgivits.

I Uppsala har landsantikvarien såsom sekreterare och verkställande medlem i Kommittén för tillvaratagande av fornfynd handlagt topografiska ärenden samt byggnadshistoriska undersökningar. Uppmätning av äldre arkitektur har fortsatt. Den tidigare påbörjade byggnadshistoriska undersökningen av Uppsala slott, särskilt ruinkomplexen vid bastionerna, har likaledes fortsatt. Arbetena utföras i samråd med Kungl. Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet. Arbetskraft har ställts till förfogande av Statens arbetsmarknadsstyrelse. Medel till vissa konserveringsarbeten har anslagits av Kungl. Byggnadsstyrelsen. Genom frikostiga gåvor av ett antal industrier i Uppsala stad och län har konserveringsarbetena å bastionen Styrbiskop och det s. k. Sturefängelset kunnat slutföras.

Landsantikvarien har tjänstgjort som sekreterare i den kommitté, som omhänderhar den planerade restaureringen av Olof Rudbecks Theatrum Anatomicum i kupolen å Gustavianum i Uppsala. Landsantikvarien har dessutom tjänstgjort som sekreterare i 1947 års museikommitté samt kommittén för upprättande av plan för en historik över Uppsala stad.

På landsbygden har landsantikvarien handlagt ett stort antal ärenden berörande såväl forntiden och medeltiden som nyare tiden. Rörande *forntiden* i följande socknar: Alunda, Bälinge, Edsbro, Fasterna, Hagby, Lena, Söderbykarl, Ununge, Vaksala, Vendel, Västeråker, Åkerby, Ärentuna, Övergran och Österlövsta; rörande *medeltiden* i socknarna: Alsike, Björklinge, Jumkil, Skokloster, Torsvi, Vaksala, Villberga och Östuna; rörande *nya tiden* i socknarna: Alsike, Bälinge, Danmark, Ekeby, Enköping, Fröslunda, Funbo, Gräsö, Knutby, Lagga, Lohärad, Rasbokil, Skogstibble, Stavby, Stockholms-Näs, Sänga, Tolfta, Vaddö, Vänge och Älvkarleby.

Landsantikvarien har under året publicerat ett flertal uppsatser av skiftande kulturhistoriskt innehåll samt hållit ett stort antal föredrag i stad och på land. Hembygdsföredrag ha efter inbjudan hållits hos ett flertal hembygdsföreningar.

Intendenten.

Intendenten har tjänstgjort som föreståndare för Uplandsmuseet, intendent vid Disagården, skrivare i Disagillet samt som konsulent för de inom landskapet verksamma hembygds- och museiföreningarna.

Under året har större delen av de 1942 evakuerade samlingarna tillhöriga Uplandsmuseet återförts till Uppsala. De ha här inrymts dels i av Uppsala stad upplåtna magasin, gamla tullhuset och gamla elverkslokalerna, dels i Disagården. En systematisk gruppering av föremålsbeståndet i samband med en nykatalogisering av samlingarna har påbörjats. De på Gustavianum utställda samlingarna ha flyttats dels till gamla tullhuset, dels till Disagården. Vid årsskiftet hade museet endast ett antal kyrkliga föremål förvarade utom Uppsala. Dessa föremål ha under innevarande år förts till Uppsala och placerats i ärkebiskopsstallet.

Intendenten har biträtt de lokala föreningarna med insamling av kulturhistoriskt material, ordnandet av utställningar samt med föredrag och ledning av studiefärder m. m. och därvid besökt följande socknar: Almunge, Balingsta, Björklinge, Bladåker, Blidö, Bålinge, Dannemora, Edsbro, Faringe, Fröslunda, Funbo, Husby-Långhundra, Hållnäs, Härkeberga, Hökhuvud, Junkil, Järlåsa, Knutby, Lagga, Lena, Läby, Nora, Nysätra, Odensala, Olands-Stavby, Rasbo, Skuttunge, Skäifthammar, Söderby-Karl, Söderfors, Tegelsmora, Tierp, Torstuna, Valö, Vendel, Väddö, Vänge, Västland, Åkerby och Östervåla samt städerna Enköping, Norrtälje, Öregrund och Östhammar.

Under året har i ett antal socknar verkställt kulturhistoriska inventeringar, följda av en utställning. Sålunda har en inventering av hemslöjd verkställt i Harbo, för vars resultat redogjorts i årsboken 1948. Dylika inventeringar ha även utförts i Bladåker, Blidö, Edsbro och Faringe. Resultatet av dessa inventeringar har blivit att hembygdsföreningarnas samlingar berikats eller nya hembygds-samlingar grundlagts.

Vid gamla Grenome herrgård ha restaureringsarbetena fortsatt, byggnadens yttre har återställts i ursprungligt skick, och grundet för en flygel grävts. Under innevarande år har en 1700-talskakelugn insatts och restaureringen av rummen påbörjats. De av f. förste bibliotekarien Oskar Lundberg skänkta möblerna och inventarierna ha förts till Grenome.

Vid flera föreningar ha olika restaureringsarbeten utförts under intendentens ledning. En ny hembygdsförening har bildats i Valö under intendentens medverkan, och planer till hembygds museer ha uppgjorts för bl. a. Nysätra och Tegelsmora.

Intendenten har fortsatt sina undersökningar rörande silverhantverk i Uppsala och gjort undersökningar rörande gammalt uppländsk arbetsliv, varav ett resultat publicerades i U.N.T:s julnummer 1948.

PUBLIKATION.

Föreningens årsbok UPPLAND, under redaktion av Nils Sundquist, Nils Ålenius och Helge Gad, utsändes i januari till medlemmarna. Ur innehållet må anföras följande uppsatser: Rådmansö kyrkas silversmycken av OLLE KÄLLSTRÖM, Drag ur Viksta sockens bebyggelsehistoria av ANDERS LINDGREN, Hemslöjd i Harbo av NILS ÅLENIUS, Två nyfunna Uppsalabilder av NILS SUNDQUIST, »Med penna och penna» av GURLI TAUBE, Kyrkoherdarna Mattias i Ärentuna av GUSTAF HOLMGREN, Upplands konstförening 15 år av MARITA LINDGREN-FRIDELL samt Roslagens sjöfartsminnesmuseum i Väddö av ANNA-MÄRTA TJERNBERG.

VERKSAMHET NÄRA KNUTEN TILL FÖRENINGENS.

De många hembygdsföreningarna ute i landskapet ha fortsatt sitt målmedvetna arbete till den uppländska hembygdsvårdens fromma. För den insats de sålunda gjort betygar Upplands fornminnesförening dem sin stora tacksamhet. Föreningen stannar också i tacksamhetsskuld till de många specialsammanslutningar, såsom Disastiftelsen, Stiftelsen Geijersgården, Kommittén för tillvaratagande av fornynd i Uppsala, Kommittén för Uppsala slotts byggnads historia m. fl., vilka genom sin verksamhet avbördat landskapsorganisationen ett flertal viktiga ärenden. Fornminnesföreningen vill med tacksamhet anteckna att Uppsala stad beslutat utge en vetenskaplig historik över Uppsala, vartill medel anvisats.

Den största händelsen i Uppsala stads kulturminnesvård är den donation å 50,000 kr., som dir. Eric Wolrath på sin 50-årsdag 1948 överlämnade till Uppsala stad för ett blivande stadsmuseum. 1947 års museikommittés verksamhet har i övrigt i huvudsak bestått av en inventering av vad Uppsala har att erbjuda i fråga om museiföremål. Industriföretagare, hantverkare och affärsmän har personligen besökts. Stadens många institutioner har mottagit förfrågningar. Ett stort antal vinds- och källarutrymmen har blivit noggrant genomsökta. Kvarvarande material från utställningen »Från flydda dagars Uppsala» på Vaksalaskolan har omhändertagits. Likaså materialet från Folkskolornas utställning på Stadsbiblioteket år 1942. Från I 8 har kommittén fått mottaga en större samling beklädnadspersedlar och köksgeråd. Nämnas kan att det nu upplösta Uppsala Gille genom dir. H. Svanfeldt lämnat ett antal föremål samt att genom ing. E. Åberg Simm- och Bad- Inrättnings Bolagets arkiv med innehåll överlämnats till kommittén. Från gamla Folkets hus har tillvaratagits ett antal kulturhistoriskt värdefulla föremål.

Även privatpersoner, framförallt medlemmarna i Upplands fornminnesförening, har tillfrågats, varvid husgeråd, prydnadssaker och olika slags textilier kunnat tillföras samlingarna. De insamlade föremålen inhystes till en början å Elverkets gamla kontorslokaler, Strandbodgatan 4. Lokalfrågan visade sig snart bekymmersam. Lokalerna å Strandbodgatan räckte inte till. I slutet av februari 1949 blev viss del av Elverkslokalerne engagerad för andra ändamål. Frågan löstes dock lyckligt för kommittén och den 15 mars kunde kommittén genom tillmötesgående från Drätselkammaren och Gas- och Elverksstyrelsen flytta in i Gasverkets gamla kontorslokaler, Kungsängsgatan 43. Hela detta hus kommer att stå till museikommitténs disposition fr. o. m. maj 1949.

De insamlade föremålen har registrerats och liggare har upprättats. Inalles 975 föremål äro för tillfället registrerade. Ett kortregister över de olika föremålen har påbörjats. På olika platser i staden står ytterligare föremål till kommitténs disposition. Men transporterne bli ej så litet kostsamma. Intresset är stort överlag hos stadens befolkning och utgör ett gott stöd för fortsatt verksamhet.

Som assistent vid insamlingsarbetet utsågs 1 jan. 1948 fil. kand. fru Ulla Kjellberg-Lindberg, vilken innehade denna befattning till 31 juli samma år. 1 aug. 1948 övertogs detta arbete av fil. kand. Anna-Märta Tjernberg, som alltjämt handlägger kommitténs ärenden.

EXPEDITION, ARKIV M. M.

Föreningens expedition för utlösen av årsboken, biljettförsäljning till utflykter m. m. har varit förlagd till Sysslomansgatan 10, 2 tr.

Bibliotek och arkiv har under året väsentligt utökats, dels genom gåvor, dels genom byten med andra fornminnesföreningar och hembygdsförbund. I vissa fall har för föreningens verksamhet nödvändiga böcker inköpts. Föreningen vill lägga minnesgoda personer på hjärtat att skänka litteratur och bildmaterial, såsom fotos, teckningar, gravyrer m. m. rörande landskapet Uppland till föreningens bibliotek och arkiv.

EKONOMISK STÄLLNING.

Föreningens ekonomiska ställning är alltjämt bekymmersam. Föreningen är därför i största behov av att få sina anslag från myndigheterna inom föreningens verksamhetsområde utökade. För-

eningen glädjer sig åt att även det gångna verksamhetsåret ur medlemssynpunkt varit tillfredsställande, men vill rikta en uppmaning till alla medlemmar att bidra till utökandet av medlemsnumerären. Härigenom skulle omfånget av publikationsverksamheten ej behöva inskränkas.

Föreningen vill slutligen till alla myndigheter, föreningar och enskilda, som under förlidet arbetsår på olika sätt lämnat verksamheten sitt stöd, rikta ett varmt tack för visad välvilja och förståelse.

Uppsala den 29 april 1949.

HILDING KJELLMAN.

Ordf.

Nils Sundquist.

Sekr.